

ÉRSEKÚJVÁR MÁSODIK ALAPÍTÁSA.

Midőn az 1889-ben megindult «Érsekújvári Lapok» három első számában közölt «Érsekújvár alapítási éve» című cikkem, — melyben azt igyekeztem bebizonyítani, hogy az *első Újvár, mely a Nyitra folyó bal partján, Udvard felé feküdt, 1545-ben Várday Pál esztergomi érsek hazafias bőkezűségéből alapított s hogy a vár első kapitánya Zolthay Lőrincz, a híres törökverő volt,* — megjelent, ugyanazon lapok 12-ik számában Conlegner Károly kiérd. műegyetemi rektor s Érsekújvár múltjára vonatkozó adatok fáradhatatlan gyűjtője, a «Kik voltak Érsekújvár területének leg-régibb lakói?» című cikkének első jegyzetében elfogadta az alapítási évet, de nem látta kellőleg bebizonyítva azt, hogy Zolthay volt Újvár első kapitánya s azonfölül arra buzdított, hogy oszlassam el a még ezen kérdés felett lebegő homályt: *hol állott volt az első erősség és mely évben történt az újabb építés?*

Mielőtt ezen, nem könnyű kérdés megfejtésére vállalkoztam volna, véglegesen tisztáznom kellett először is az első Újvár alapítási évének s első kapitányának kérdését; mi végre sikerült is a «Századok» ez idei évfolyamának áprilisi füzetében közölt «Érsekújvár alapítási éve» című cikkemmel.

Ez után már áttérhetek a fentebbi kérdés fejtegetésére. Lásuk tehát a kérdés első részét.

Arra a kérdésre, hogy hol állott az *első erősség*, csak azt feltehetjük, hogy *Nyárhíd alatt, a Nyitra bal partján, közel az Esztergomból Pozsonyba vezető országúthoz;*¹⁾ mert Újvár azért épült,

¹⁾ Az idei ezredéves kiállítás több azonkori térképén is az első Újvárt a Nyitra bal partján, a mostani Újvár és Udvard között láttuk megjelölve.

hogy, útját állva az esztergomi és budai töröknek, védje a Mátyusföldet s némileg fedezze Pozsonyt és Bécsset is. Az első erőd fekvésének pontosabb meghatározását is megkíséreltük az 1889-ik év nyarán Fábián Jánossal, Újvár kanonok-plébánosával s történetírójával, de siker nélkül, mert a gabona még nem lévén learatva, nem járhattuk be szabadon a kérdéses területet s így nem is akadhattunk a vár s árkanak legalább némi nyomára; mi könnyebben sikerülne ősszel, midőn minden le van tarolva. Fábián kanonok régóta tanulmányozván a kérdést, azon meggyőződésemet fejezem ki, hogy egyedül ő van hivatva s képes a vár első fekvésének helyét legpontosabban megállapítani.

Most következnek a kérdés második része: mely évben történt az újabb építés, vagyis mikor alapított a második, a mostani Újvár? Erre azonban csak akkor felelünk, ha megtudjuk, hogy tulajdonképen *miért is rontották le az első erődöt s építették fel a másodikat, a Nyitra jobb partján?*

Hibát követtek el akkor, midőn az első Újvárt a Nyitra bal partján, tehát az esztergomi török felé eső nyílt helyen építették. Ez az első ok. Azután gyöngé is lehetett az az alkotmány, mert már nemsokára építése után is folyton kellett tatarozni s erősíteni. Ennek bizonyítékául utalunk az 1556. évi XII. és 1557:VI. törvényezikre; utalunk Oláh Miklós primás ama nagy áldozataira, melyeket a vár erősítésére annyiszor s oly mértékben fordított, hogy a várat az iránta, mint úgyszólván második alapítója iránt, ezért érzett hálából 1558-ban s később is nevével *Oláh-Újvárnak* nevezték.

S talán azt gondolhatnók, hogy most már annyi áldozat s javítás után megvívhatatlan volt az erősség? Dehogyan volt. Halljuk csak, mint festi le ez annyiszor toldozott-foldozott várat a magyar kir. kamara Pozsonyban 1574 ápril 3-án kelt s Turóc-zármegyéhez intézett következő levelében:

«Kétségtől tudvalevő lesz uraságtok előtt, hogy mily nagy fontosságú Magyarország fenmaradt részeinek védelmére Érsekújvár fentartása, mely *belső épületekkel, ú. m. házzal és istállókkal oly rosszul van ellátva, hogy magában a várban is minden csupán szalmával van fődve, és tűzreszedelemnek kitéve, mely vagy belül véletlenségből törhet ki, vagy — a mitől Isten órjon — kívülről az*

ellenség által dobható be. Azért ő cs. és kir. felsége, legkegyelmesebb urunk kegyesen elrendelte, hogy azon várnak minden épületét deszkával kell befödni. Ő felsége nevében tehát sietve megkeressük nemzeti uraságtokat, hogy tekintetbe vevén a közfentartást illető nagy szükségét, az említett vár épületeinek fődésére alkalmas deszkát, ebben a vármegyében mindenütt, a nemesek uradalmainak összes fűrészmalmaiban, minél nagyobb számban vágassanak, ő felsége számlájára lefoglalják s ő fge adószedőjének, a ki a jelen levelet uraságtoknak kézbesíti, t. i. Dávid János ¹⁾ kezébe adassák át. Az egésznek méltányos ára ezen vármegye tizedének bérbeadásából, a mi maholnap megtörténik, biztosan törlesztetni fog. Nemzeti uraságtok ő fgének igen kedves, a közjónak és ezen ország fenmaradt részei védelmére pedig a legüdvösebb dolgot cselekszik.»²⁾

Újvár azonban minden deszkafődele mellett is gyöngé vár volt s nem is falai tartották vissza a törököt, hanem vitéz őrsége s különösen fúrge huszársága, mely nem a vár falai alatt, hanem kint a nyílt mezőn állította s gyöngítette meg nem egyszer a nagyobb számú ellenséget. Értelmes főkapitánya, Zserotin Frigyes belátta, hogy Újvár a mostani helyén minden javítás és költség mellett sem lesz képes a török erőnek ellenállani, azért a morva ³⁾ rendek segítségével 1579—80-ban más helyen, nem messze az előbbi erődtől, a Nyitra jobb partján, nagyobb apparátussal s az akkori modern technika, építészet s hadicéloknak megfelelőbben, új s nagyszabású erősséget építtetett.

¹⁾ E szentpéteri Dávid János, mint árvai alispán, tagja volt azon bíróságnak, mely 1611. jan. 7-én Bitsén a szerencsétlen Báthori Erzsébet ügyében vizsgálatot tartott, mely vizsgálat alapján a nádor Erzsébet zinkostársait kegyetlen halálra, a szerencsétlen, perversus ösztönök betegét pedig életfogytiglan való fogságra ítélte.

²⁾ Latin eredetije Turóczmegye levéltárában. Közölte: Sasinek F. V. Slovenský Letopis. 1879. III. k. 18. l. Ugyaninnen vesszük át az alábbi egykorú morva okmányokat.

³⁾ Mások szerint cseh, morva és sziléziai költségen. «1580. Novy Zamek u Niarhydu v jinem mistie znovustáven nakladem Česke, Moravske a Slezske zemie». A magyar-bródi krónikából közli Sasinek i. m. 33. lap.

Az új erődnek 1582 október 2-án történt felavatásáról a következő egykorú tudósítást olvassuk:

«Valami csodálatos nyavalyák szállották meg az embereket; minden erejük aláhanyatlott s egész életükre bénákká lettek. A mely házba pedig bevette magát e betegség, ott kevesen maradtak épen. Volt az más országokban is. Zserotin Frigyes úr, ez idő szerint azon Újvárnak főkapitánya, szept. 14-én hozzám írt levelében, melyet ama helyzet emlékére itt előadok, ezen említést teszi róla:

« Ismerem óvatosságom s minden vállalatom csodálatos sikerét, melyen úgy az ellenség, mint az idevaló házbeliék s a felsőbbség is csodálkoznak stb. Ha Isten áldása nem kísér vala, művemet, a melybe fogtam s minden ember reményén fölül *úgyiszólván már befejeztem,*¹⁾ nem vihettem volna végbe. Mert az erős ellenség, amely 3, legföljebb 4 óra alatt elérhet (az esztergomi török), mint a tenger hullámai, elboríthatott volna stb. s hozzá még *ez évi egész augusztus havában az új erődben* oly sok beteg emberem volt, hogy le sem írhatom. Magam is sok napon át rosszul voltam. Hanem most már, Istennek hála, minden jól van s embereim száma is napról-napra növekedik. Egyszóval hogy befejezzem, az Úr Isten elfordította ellenségem szívét, mely árthatott volna s egész vállalatomat tönkretelhette volna, ha ismeri nyomorúlt helyzetemet; de egyebet sem tett, hanem csak levelekkel és üzentgetésekkel fenyegetett, a mivel én épenséggel nem törődtem. Maga a basa is ²⁾ feljött felém, de az Úr Isten csodálatos módon megváltoztatta szándékát s visszafordult; pedig megtehetett volna mindent, amit csak akart.» »

A tudósító, a ki úgy látszik szintén jelen volt a második Újvár felavatásánál, ily szép részletességgel folytatja tudósítását:

Midőn a főkapitány (Zserotin) abban az erődben a templom számára való helyet is kimérte, hogy legalább deszkafödél alatt

¹⁾ Az új vár építése tehát 1580. szept. 14-én már közel volt a befejezéséhez, sőt már augusztusban is a katonaság az új várban lakott, jól lehet, mint látni fogjuk, még az ó-vár is fennállott.

²⁾ Musztafa budai pasa lehetett, mert Esztergomban csak bégek voltak.

jöhessenek össze télen az isteni tiszteletre a németek,¹⁾ maga a főkapitány avatta fel azt imádsággal.²⁾

Az imádság elvégzése után az összes katonaság magyar katonai szokás szerint felkiáltott: Jézus! Jézus! Jézus!³⁾ Azután az úr felvonatta lobogóját. Mire az ó- és új várban az összes ágyúkból 50 örömlövést löttek. Az ünnepség után az úr (Zserotin) lakomát ült Újvárban a jelenlevő vitézekkel s tisztjeikkel. Ott voltak akkor kielmannseggi Kielmann András⁴⁾ úr, komáromi főkapitány, Samarjai Nándor úr, veszprémi várparancsnok, és Forgách István úr, komáromi helyettes főkapitány.

Az nap a főkapitány úr a várban maradt, körüljárván és parancsokat osztogatván, hogyan tartásák s viseljék magukat, ha

¹⁾ A «németek» alatt a tudósító érthette a katolikuskokat, mert mint látni fogjuk, voltak a várban magyarok is, kik tehát protestánsok lehettek. Vagy pedig érthette általában a császári őrseget.

²⁾ *Precatio in consecrationem novi ædificii et fortalicii Ujvariensis 2. die octob. Anno 1580. ibidem publice a Generoso ac Magnifico Domino Friderico a Žerotín Generali capitaneo præsidii Ujvariensis in præsentia magni numeri militum flexis genibus recitata.* (Újvár új épületének s erődjének fölavatásánál 1580. okt. 2-án ugyanott nagys. és nemz. Zserotin Frigyes úr Újvár erődjének főkapitánya által nagyszámú katonaság jelenlétében nyilvánosan térdenállva elmondott imádság.) Sasinek u. o.

³⁾ Egyesek eddig azt hitték, hogy e jámbor szokás csak a mohácsi vészig dívott. Ez adat megegyezik ebbeli véleményöket.

⁴⁾ 1579. júl. 4-én Ungnad Kristóf Kielmann András kapitánytól 16 ezer frtot vett kölcsön, mely összegnek biztosítása fejében Jókeő várát lekötötte. (Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. I. k. 234. l.) Kielmann igen gazdag selmecei bányapolgár volt s Adler Jeromos mellett második főrészevényese (1598.) a nevezetes Brenner-féle bányaszövetkezetnek. (Péché Ant. Alsó-Magyarország bányamívelésének története. Bpest, 1884. I. k. 332—3. ll.). 1602-ben, midőn villongás támadt közte és Adler között s az e miatt támadt becsületsértési pere az országgyűlés előtt is megfordult, Kielmann bányarészeit felajánlotta a kincstárnak megvételre, de az erre kiküldött biztosok nem javasolták a megvételt, mert Kielmann vagyonos ember, ilyenek pedig igen kevesen vannak a bányapolgárok között. (Péché. II. 22.) 1611. jún. 21-én kelt kir. parancsesal a kincstár lefoglalta Kielmann egész bányabirtokát, a lefoglalás okául azt hozván fel, hogy K. régebbi vétségei miatt s különösen azért, hogy érte valamit fizetett volna, 4000 db arany fizetésre ítéltetett, de ezt mindeddig nem teljesítette, sőt újabban is vétkezett ő felsége személye ellen. (Péché, II. 117—118. ll.)

az ellenség támadással fenyegetné őket s megparancsolta a katonaságnak, hogy abban az állásban maradjanak az egész éjen át.

Este visszatért az ó-várba,¹⁾ reggel pedig, vagyis október 3-án meglátogatta Forgách Simont²⁾ s kiadta a további parancsokat. A vár parancsnokságát átadta Kielmann Andrásnak és Georgh Jánosnak;³⁾ a katonaságnak pedig, úgy a németeknek, mint a magyaroknak és olaszoknak meghagyta az engedelmességet.

Végre búcsút vevén a katonaságtól, elment s még az nap Salm Gyula gróf úrhoz érkezett Semptére.⁴⁾

Most már akár be is fejezhetnők, ha a morva rendek iránti elismerés nem készítetne arra, hogy az Újvárra fordított további nevezetesebb költségeiket is felemlítsük.

Ime a következő levél:

«Nemzetes Tuffenpach Kristóf úrnak, a róm. csász., magyar és cseh király ő flge tanácsának stb.

Kgdnek jelentem, hogy ő kmeik Erneszt és Miksa osztrák főherczeg úrak, az én klmes uraim kívánságára ez örgrófság (Morvaország) legfőbb tisztjei és birái azt parancsolták nekem, hogy az adópénzből *Újvár erődjének építéséhez* 4000 frtot küldjek Bécsbe, a mit a lehető leggyorsabban tényleg elő is segítettem. De oly rövid idő alatt oly pénznemet, melyet Magyarországon tökéletesen értékesíteni lehetne, a 4000-ból alig lehetett 1000 frton felül találni az adópénzben, a többbit beváltattam, minden frtra 2 krnyi ráfizetéssel (agio), (nem akarván, hogy annak a pénznek későn történt elküldése által az erőd építésében valami hiány legyen) s ez a magam veszélyére történt, mert nem tudom, vajjon azután a rendek jóváhagyják-e azt nekem. Ezzel kívánom, hogy

¹⁾ Az ó-várat meghagyták mindaddig, míg az új teljesen fel nem épült. Az új vár ekkor még belülről nem volt teljesen kész. 1580. telén a templomot is csak egy deszka-alkotmány pótolta. Innét érthetjük azt is, hogy az új Újvár alapításának emlékére vert érmeiken miért van e felirat: «Neuhäusel erbaut 1581».

²⁾ A Surányban lakó dunáninneni főkapitányt, kinek jelentést tett a vár felépítéséről s további parancsait vette.

³⁾ 1591. ápril 2-án Geöreögh János néven fordul elő. Jedlicska, I. 112. lap.

⁴⁾ Akta Jednoty Bratrské. Dilu XIII. l. 52—54. Světozor. Vídeň. 1859. s. 369. Sasineknél i. h.

kgd jól és boldogul éljen. Kelt Olmütz városában 1585. sz. Kilián utáni csütörtökön, valdsteini Brtnický Hynek, brtniei kapitány.»¹⁾

Az Újvárra fordított költségek alapján a morva rendek 1606-ban azt bizonyítván, hogy 5 év alatt 7¹/₂ millió frttal járultak a török háborúk költségeinek fedezéséhez, kívánták, hogy Újvár Csehországra s a hozzátartozó területre bízassék, mibe azonban megint a magyarok nem egyeztek s követelték, hogy a magyar várak kizárólag magyarokra bízassanak.²⁾ Midőn ezzel Bécsben épen nem törődtek és Tiefenbach Rudolfot szándékoztak Újvárba küldeni, a magyar nádor a morva rendeknek azt írta, hogy járjanak közben a császárnál, hogy Újvárba ne helyezzenek német őrséget s kapitányának ne Tiefenbach neveztessek ki, mivel ez ellenkezik a bécsi békével s az országgyűlési határozatokkal. E levél megvitatás alá került Olmützben az 1613-iki szentjánosi országgyűlésen s nem kis zavarba hozta a morva rendeket, mert épen ők kívánták a császártól, hogy morva parancsnokot nevezzen ki Újvárba, mely úgyszólván kizárólag morva költségen épült. Végre abban állapodtak meg, hogy megírják a nádornak, hogy az idő rövidsége miatt az ügy eldöntését a jövő brünni országgyűlésre hagyják.³⁾

Hogy a nádor törekvése sikertelen maradt, kiténik abból, hogy mégis csak Tiefenbach Rudolf lett újvári és dunáninneni főkapitánynya. Mint ilyentől Mátyás király 12,000 frtot kölcsönzött Újvár javítására s 1614. jún. 13-án Linzben kelt levelében elismervén ez adósság létezését, kijelenti, hogy 6% fog fizettetni neki mindaddig, míg a morva országgyűlés az egész összeget ki nem fizeti.⁴⁾

És így Érsekújvár multjának két fő kérdése, első és második alapításának okai, ideje s más körülményei, meg lévén fejtve, nem marad más hátra, minthogy Érsekújvár fiai gyűjtsék egybe a tör-

¹⁾ Urkundenbuch der Familie Teufenbach. V. Brandl. Brün. 1867. S. 296—7. Sasinek. i. m.

²⁾ Győri tört. s r. füzetek IV. 205—207. ll.

³⁾ Žerotína záp. o soudě panském. I. 156., 164.

⁴⁾ Urkundenbuch der Familie Teufenbach V. S. 307. Mind a két adat Sasineknél i. m.

ténetére vonatkozó adatokat s egyikök írja meg szülőföldjének szép történetét.

Az első Ujváret megírta Fabián János és már sajtó alatt van.¹⁾ A másodikét már könnyebb lesz megírni, mert hiszen Pálffy Miklós főkapitánysága óta (1590.) oly kiváló szerepet játszik, különösen a XVII. és XVIII. századbeli szabadságharcokban s a török világban, hogy története a magyar nemzet akkori történetének jelentékeny részét képezi s a rávonatkozó emlékek többnyire már publikálva vannak.

MATUNÁK MIHÁLY.

¹⁾ Fabián János kis füzete időközben már megjelent. Lásd e füzet irodalmi rovatában.